

CSONGRÁDY BÉLA:

Mikszáth Kálmán és a szomszéd népek irodalma

1.

Az irodalomtudomány berkeiben jártas olvasó az utóbbi évek óta egyre többször találkozik olyan tanulmányokkal, cikkekkel, elvi fejtegetésekkel, avagy éppen gyakorlati bizonyításokkal, amelyek az összehasonlító irodalomtörténet problémaköréből merítik tárgyukat. Nem véletlen, hogy az irodalomtudománynak ez a területe napjainkban az érdeklődés középpontjába került. A nemzeti irodalmak fejlődése ugyanis nem érthető meg a vele rokon irodalmak ismerete, a velük való állandó összehasonlítás, a köztük lévő kapcsolat tekintetbe vétele nélkül.

Lényegében az újkori a mai kultúrnépek minden irodalma valamiképpen kapcsolatban van egymással és fejlődésük e kapcsolatok közepette ment és megy végbe. Reálisan léteznek azonban a nemzeti irodalmak olyan csoportjai, amelyek a fenti kritériumok alapján egységbe foglalhatók. A magyar irodalom a kelet-európai irodalmak egyike. Szláv (cseh, szlovák stb.) és nem szláv (pl. román), dunai (szerb, horváth stb.) és nem dunai (orosz, lengyel stb.) irodalmak egyaránt tartoznak ide. Könnyű bizonyítani, hogy a kelet-európai irodalmaknak nemcsak ma van a közös szocialista törekvések révén egymással rokon, hasonló arculata, hanem múltbeli fejlődési útjukban is számtalan rokon, párhuzamos vonás van, amelyek megengedik, sőt megkívánják hogy egy közös és külön kelet-európai irodalmi fejlődésről beszéljünk az európai irodalom történetének nagy egészén belül.

A komparatívizmus újjászületése a marxista irodalomtudományban lehetővé teszi a magyar írók kelet-európai, leszűkítve szomszédnépi kapcsolataink újszerű feltárását is. Mikszáth Kálmán születésének 120. évfordulója adta az ösztönzést, hogy a közismert életpálya adatai mellé ízelítőül összegyűjtsünk egy fejezetnyit az író rendkívül gazdag kapcsolataiból.

2.

Szklabonya szülötte, a Tót atyafiak és A jó palócok írója már a „görbeországban” két világot fedezett fel: két nemzetiség találkozott hegyekkel zsúfolt szülőföldjén, nyelvek és kultúrák érintkeztek egymással. A szlovák folklór hatása írásaiban is jelentkezik. Egy-egy hőse az író gyermekéveiből lép elő az emlékezés mesefüggönyébe burkolva. „Olej Tamás, a brezinai bacsa, vagy Lapaj, a híres dudás, első ízben biztosan szlovák pesztonkájának a meséiben kelt életre. A kis Kálmán fénylő szemekkel hallgatja a szlovák mindákat legendákat, elkiséri nagyapját a luteránus templomba, a harmadik faluba, ahol a hívők szlovákul imádkoznak a csontfedelű, csatos bibliából, és a pap szlovákul prédikál. Lehet, hogy ebben a nógrádi templomban hallotta először a süket kovács mély és férfias baritonját, akiről hosszú évek után megírja legpompásabb elbeszélését: Prakovszky, a süket kovácsot.

Még ott Nógrádban vagy Zólyomban, megyei hivatalnokoskodása idején találkozhatott olyan kuruzslókkal, mint a köbökúti Sztrelnyik Matyko, aki helyre tudta hozni a törött lábakat, meg tudta gyógyítani a kutyaharapást és mindenféle kuruzsláshoz értett. Valahol a Fátrában vagy a Gyömbér vad lejtőjén láthatott egyszer

egy száz éves szlovákot, akiből a mindentudó Chrobák, a Lohinai fú című elbeszéléseinek szlovák apója lett, s aki a tapasztalt szolgabíráknak a maga éberségével tanácsokat s ötleteket ad.

Kimeríthetetlen a szlovák alakok sora, róluk a legmelegebb szeretettel ír. Ott van a Noszty-fiú esete Tóth Marival című regényében Kozsehuba, a főispánságra törő hétszilvafás szolgája, aki találékonyágban túlesz a gazdáján, s akinek megbocsátjuk a kujonságot és az apróbb csínyeket, mert senkinek sem ártanak. Vagy ott van Vidonka a Különös házasság-ban, a mindenható Dóry báró jobbágya, ez az univerzális koponya, bonyolult gépek feltalálója, ez az áldott tehetség, akit a feudális rend lelki és testi rabszolgaságban tart, mint a cári rezsim a maga zseniális muzsikjait.

Az is megtörténik, hogy egy-egy ötletes szlovák túljár a magyar urak eszén, mint pl. Filcsik István, az agyafúrt csizmadia a Horváth Ferenc alispánén és Holéczy jegyzőén a Krudy Kálmán csínytevéséi című elbeszélésében.”¹

Érdekes megemlíteni, hogy a szlovák irodalom ismert magyarországi kutatója, Sziklay László a mikszáthi anekdótizmus forrásait is határainkon túl véli felfedezni. Jan Kalinciáról szólva írja: „Epikus anyagának javarészt éppen úgy az anekdóta a forrása, mint ahogy a XIX. század sok magyar elbeszélője is az anekdótakincsből merít. Ezzel kapcsolatban csak azt tartjuk szükségesnek elmondani, hogy a jóval későbbi, már egészen más irányt képviselő Mikszáth A becsületbírák előtt című elbeszélésében a Tisza Kálmán korabeli választásokkal kapcsolatban mondja el ugyanazt az anekdótikus esetet, mint ami Kalinciaknál Besenovsky és Lehoczky között történt: a megyei aljegyző nála is csak azzal a feltétellel kapja feleségül az alispán lányát, hogy képviselővé választatja magát Pálffy gróf helyett.”²

A szlovák irodalmi közvélemény nagyra értékeli Mikszáth művészetét. Az Irodalmi Szemle 1960-ban Mikszáth halálának 50. évfordulója alkalmából A mi Mikszáthunk címmel két emlékbeszédet is közölt. „Bármilyen összefüggésben beszélünk Nógrádról, a magyar irodalom nagy elbeszélőjének szülőföldjéről, a különböző korszakok itt született neves szlovák írói — Buhoslav Tablic, August Horislav Skultéty, Bozena, Slanciková, Timrava — mellett sohasem mulasztjuk el megemlíteni e vidék nagy szülötteit, Madách Imrét és Mikszáth Kálmánt... Mikszáth esetében azonban nem csupán külsőséges kapcsolatokról van szó, amelyek Szlovákiához és népéhez fűzték. Műve szervesen egybekapcsolódik a szlovák nemzet életével és irodalmával. Elég ha végiglapozzuk a múlt század második felében és e század elején megjelent szlovák folyóiratokat: a Národnie novinyt, különösen pedig a Slovenské novinyt, a Vlast, a Svetet, valamint a kalendáriumokat... Lefordították és kiadták nagyobb munkáit is pl. a Lohinai fú-t (Daniel Bachát fordította le 1886-ban), A jó palócok-at (fordította S. Cambel Danielovic 1911-ben), a Szent Péter esernyőjét (fordította Hana Gregorová 1911-ben).”³

Hasonló gondolatokat fejteget Emo Bohun a Beszterce ostroma 1949. évi szlovák kiadáshoz írott előszavában: „... számunkra, szlovákok számára Mikszáth műve a széthullani kezdő, hanyatló világnak igen érdekes kordokumentuma. Műveit olvasva még jobban tudatosíthatók a fejlődés kérlelhetetlen történelmi törvényszerűségei. A szlovák nép, amelynek egészséges gyökereit ő is fellelteme, és helyenként igen lelkesen értékelte is, itt maradt, és saját törvényszerűségei szerint fejlődik tovább, míg az osztály, amelyet ostromozott ugyan, de amelyhez azért mégiscsak ragaszkodott némi melankóliával, szétszóródott, eltűnt.

Jó lesz tehát, ha a szlovák olvasóközönség fordításban megismeri Mikszáthnak néhány legfontosabb művét, részben azért, mert olyan tehetséges író rutinjával vannak megírva, aki ragyogóan tudja megrajzolni világának legkitűnőbb alakjait, részben pedig azért, mert így tudjuk ellenőrizni az osztályellentétek sajátos légkörét.

További műveiből — amelyek a „Tyzden”-könyvtár további köteteiként kerülnek majd kiadásra — a „Noszty-fiú esete Toth Matival” című regényét említtük . . . További regénye a „Különös házasság”. A XIX. század elejének, két befolyásos zempléni családnak a széles tablója ez, alakjai csaknem minden társadalmi osztályt képviselnek . . . A sorozatban ott lesz „Mácsik, a nagyerejű” is. Kalinciak Restaurációjának mintegy kiegészítése . . . Végül ebben a sorozatban mutatjuk be Mikszáth kalandregényét, a „Kisérlet Lublón”-t. Nálunk is feldolgozott eset ez, persze, itt komikus felfogásban a babonáság ellen. Mintha Mikszáth arra akarna rámutatni, hogy milyen könnyű a kispolgárokat becsapni.”⁴

Mindezek ellenére hiba lenne idealizálni Mikszáthnak a szlovák néphez fűződött kapcsolatát. Szlovák és magyar kutatók egyaránt elismerik, hogy a „szlovák környezetre: a szlovák emberekre bizonyos kisnemesi tartózkodással, patriarkális fölényvel néz.”⁵ A Mikszáth életmű kitűnő ismerője, Király István írónkról készített mognográfijában: „A nemzetiségi kérdés zűrzavarában még a legjobb gondolkodó fők egyik-másika is utat vesztett, nem talált helyesen feleletet a dualizmus és a nemzetiségek problémájára. Tánecsics Mihály igaz demokrata, valóban 48-as magyar volt, de ő sem tudta megoldani ezt a szövevényt. Nem tudta megoldani Vajda János sem, és eltévedt benne Mikszáth Kálmán is. Akarta a független Magyarországot, mégis a kiegyezés híve lett. Távól állt tőle az uszító szájas magyarokodás, számos írásában leplezte le a nemzetiségekkel szemben elkövetett otromba úri bűnököt, azt a fajta „kulturmissziót”, amely csalással, erőszakkal, durva és bántó provokációkkal bizonyította be a sokat emlegetett „kulturfölény” undorító hazugságát. Ugyanakkor azonban ő maga is „sovén magyarnak” nevezte magát s írásaiban a nemes-úri kelléktárból kölcsönzött érvekkel emlegette olykor „a csalogató orosz rubelt”, szüklátókörről nacionalista értetlenséggel szólt a szlovák nép és a többi nemzetiségek szabadságmozgalmairól.”⁶

Mikszáth írásművészete érezhetően hatott több szlovák író munkásságára. Ladislav Nádasí (1886—1940) önéletrajzi elemekkel tarkított írása, a *Cesta životem* (Az élet útján. 1930.) a régi Magyarország bemutatása közben sokszor mutat Mikszáthhoz hasonló vonásokat. „Különösen akkor tud meghódítani, amikor tréfál. Van humorának éle, de van benne megbocsátás is. Nem csillog úgy, mint Mikszáthé, de szereti a „happy ending”-et és örül, ha meg tud másokat kacagtatni.”⁷ Ugyanezt konstatálja Szalatnai Rezső is: „Ladislav Nádasí írásai közül legértékesebbek történeti regényei és novellái. Alihanem Jirásektől vette a példát, hogy a kisemberekkel ábrázolja egy korszak társadalmi életét, Jókaitól a nem realista jellemrajzot és mesét, Mikszáthtól a humort.”⁸

Martin Kukucín (1860—1925), a népi anekdótakincs szorgalmas gyűjtőjének életműve a közös szlovák—magyar múlt újabb bizonyítéka. „Az anekdóta epikus forrás a magyar realizmus megindulásánál is. Talán elég ha Mikszáthra gondolunk. De mintha az ő mosolygása kissé közvetlenebb és fölényesebb volna, a Kukuciné pedig érzelmesebb. Kedélyes elbeszélő, aki magát azt a tényt is élvezi, hogy elmondhat egy tanulságos történetet. Ebben is hasonlít Mikszáthra.”⁹

Mikszáthtal rokon vonásokat mutat Janko Jesenský (1874—1945) írásművészete is. Elbeszélései a polgári életforma, s a kisváros ragyogó humorról rajzolt realista képei.

Érdekes adalékként említjük, hogy az újabb Mikszáth-kutatás kiderítette (Szaltnai Rezső adatközlése), miszerint Mikszáth is fordított szlovákból, már a hetvenes évek elején. A Vasárnapi Újság 1871 elején egy, az egykorú francia forradalmi eseményekkel rokonszenvező, érdekes szlovák népies dal magyar szövegét közli, melyet — a bevezető szerkesztői jegyzet szerint — Mikszáth Kálmán fordított le szlovák eredetiből, s küldött be a Vasárnapi Újságnak a nógrád megyei Újvizsélyből. (Párizs alatt. Egy érdekes tót népdal. Vasárnapi Újság 1871. február 19-i. 8. sz., 100. 1. „Egyveleg” rovatban.)¹⁰ Ez is azt bizonyítja, hogy rendkívül sokrétű, bonyolult kapcsolat fűzte Mikszáth Kálmánt a szlovák néphez, a szlovák irodalomhoz. Hatása ma is érződik: „... Mert íme van, létezik, velünk és köztünk időzik valaki, akiről most megemlékezünk s akiről el lehet mondani, hogy halálában is halhatatlan.”¹¹

3.

Erdélyhez Mikszáthot politikai pályafutása fűzi. Először Jókai kerületében, a háromszék megyei Illyefalván juttatta mandátumhoz írói érdemeinek elismeréseként Tisza Kálmán, a generális, majd 1892-től négy cikluson át a jórészt románlakta Fogaras-vidék küldöttje volt a budapesti parlamentben. Közel húsz képviselősége alatt (életének ezt a részét Bisztray Gyula dolgozta fel Mikszáth, és a kerülete című tanulmányában) mindvégig töretlen maradt az a rokonszenv, amely őt román választóihoz fűzte. Egy helyt így ír a Fogaras vidékéről: „Hát igen..., igazán a legszébb helyek egyike... Havasok közé berámázott nógrádi síkság, csak hogy nem a sárga Ipollyal van kipasszomántozva, hanem a kacskaringós ezüst Olttal. Kényes járású, riszálós menyecskék helyett katrincás roman asszonyok szedik a krumplit a mezőn, oly villogó szemekkel, mint a medve. Kicsike falvak bukkanaak elő és tűnnek el a vasúti sínek mentében, szalmafedeles házikók, liliputi templomocskákkal. Itt-ott rám ismer valaki, meglát a coupé-ablaknál, s önkéntelenül elkiáltja magát: sze treaszke, domnule deputate! Éljen a képviselő úr!...”¹²

Mikszáth programadó cikke a „Fogaras és Vidéke” című lapban jelent meg, melyben a „szellemi és anyagi emelkedés” legfőbb követelményei egyikének „a béke a magyarok és a nemzetiségek között” megvalósítását tartja. (Fogaras jelene és jövője. Levél a szerkesztőhöz. „Fogaras és Vidéke” 1903. február 22-i sz. Vezércikk.)¹³

Tervei közül csak néhány megvalósítása sikerült. Az ő támogatásával építtetett a város egy középiskolát, ahol Babits Mihály is működött és egy köhidat az Olton. Képviselőségének legnagyobb pozitívumaként az tudható be, hogy népszerűségével, s nem utolsósorban lekötelezően kedves modorával elejét tudta venni a pártszenvédek túlkapásainak, noha az 1910-i választáson a mandátumért való versengések máshol, országos viszonylatban megütközést keltő véres incidensekké fajultak.

A román irodalom sem maradt hatástalan Mikszáthra, mint íróra. Már az első nyomtatásban megjelent irodalmi alkotásában, az Ami a lelket megmérgezi című elbeszélésében (1871) román alak, Pintve Gligor emléke kísért Pintyőke Jóska kassai szegénylegény figurájában. Az 1893-ban megjelent Pernye című kötet két román tárgyú elbeszélést tartalmaz: a Farkas a Verohovinán-t, és Az okos Nástyá-t. „Legmegkapóbb és világirodalmi szinten is időtálló emléket A szelistyei asszonyokban (1901) állított Mikszáth Erdély népének. Irodalomtörténetfrásunk elmulasztotta idejében tisztázni a kisregény forrásait, így hát — mivel a Mátvás-kori gyűjtemé-

nyek nem ismerik ezt az anekdotát — több mint félévszázad távlatából be kell érünk a feltevessel, hogy Mikszáth egy Fogaras-környéki szájhagyományra támaszkodott. Mi több: a regény megjelent kritikái kiadásának (Budapest 1959.) előkészítése során kitűnt, hogy csak munka közben változtatott meg a kéziratban eredetileg mind románosan hangzó női nevek közül kettőt, mégpedig valószínűleg azért, hogy az együttélő nemzetiségek mindegyikéből szerepeltethessen egy-egy nőt.”¹⁴

Mikszáth útját vizsgálva a román irodalomban azt mondhatjuk, hogy a felszabadulás előtt nem ismerte eléggé a román olvasóközönség. Ennek okait a politikai helyzetben kell keresnünk, amit jól jellemez a *Lucefărul* című folyóirat Mikszáth nekrológja: „Románra csak a Szent Péter esernyőjét fordították le, de ezt is csak igen szűk körben ismerik. A politikai válaszfal, válaszfal az irodalomban is, amely a területileg oly közeli, szomszédságban lévő irodalmak közé ékelődik.”¹⁵

E megállapítás csak annyiban túlzott, hogy nem vesz tudomást arról, hogy a Szent Péter esernyőjé-nek az első idegen nyelvű kiadása éppen román nyelven jelent meg 1899-ben, s hogy Liviu Rebreanu a *Cavallérok* című elbeszélést is lefordította, s a kis példányszámú erdélyi folyóiratok helyett egy elterjedtebb bukaresti könyvsorozatban telte közzé.

„Nem sokat változott a helyzet Mikszáth Kálmán romániai térhódítása szempontjából a két világháború között. A húszas években történnek ugyan szírványos kísérletek, hogy a nagy magyar realistára tereljék az olvasóközönség figyelmét: 1923-ban a bukaresti *Adevărul Literar și Artistic* és a kolozsvári *Tara Noastră* hátsóján jelenik meg egy-egy kisebb elbeszélése; 1924-ben a nagyváradi *Cele trei Crisuri*, 1926-ban pedig a kolozsvári *Cosînzia* közöl Mikszáth karcolatokat, sőt ugyan ezen évben a *Lectura* sorozatban megjelenik románul a második önálló Mikszáth-elbeszéléskötet. 1927-ben az *Adevărul Literar și Artistic* Eufrem Mihăileanu fordításában közreadja *Az okos Nástyá-t*, azonban mindez elég kevés visszhangra talál. A Horthy-rendszer művelődéspolitikájára jellemző, hogy maga is akadályokat gördített a két nép közeledését elősegítő kezdeményezések elé... „A szelistyei asszonyok” így hosszú huzavona után a *Boabe de Grâu* 1931—32-es évfolyamában jelent meg öt folytatásban, könyvalakban azonban csak a felszabdulás után, 1947-ben jut-hatott el a szélesebb tömegekhez.”¹⁶

Ebben az időszakban a legnagyobb sikert a négyszer románra fordított Kaszát vásárló paraszt érte el. Liviu Rebreanu (1885—1944) a román próza kiemelkedő képviselője szabadon is átdolgozta ezt a novellát.

Octavian Goga román költő (1881—1938) különösen nagy tisztelője volt Mikszáth művészetének. Ez derül ki a néhány évvel ezelőtt felfedezett önéletrajzi leveléből: „Én nem voltam paraszt, de megértettem a falu gondjait, s összeforrtam fájdalmaival. Az én szememben a parasztok voltak egész emberek. Mindig lázadoztam a népet sujtó igazságtalanságok miatt. A magyar irodalomból, amelyet egészében ismerem, három alak ragadott meg: Petőfi szabadságért kiáltó hangjával, Madách borongó kedélyével és Mikszáth, a falusi élet mesteri megelevenítője. Mindhármukból sokat fordítottam; ezek szétszórtan, különböző helyeken láttak napvilágot.”¹⁷

Napjainkban értéke szerint becsülik Mikszáthot Romániában is. Az összehasonlító irodalomtörténet feladata, részleteiben is feltárni, hogy például a fentebb említett Liviu Rebreanu milyen ösztönzéseket kapott Mikszáth kritikái realizmusából, és milyen konkrét párhuzamok vannak Ion Luca Caragiale (1852—1912) és Mikszáth társadalombírálata között, amelyeket az olvasó a két életmű ismeretében feltétlenül érez.

A többi kelet-európai irodalom közül a csehvel, a horváttal, de elsősorban a szerbvel és az oroszokkal voltak intenzívebb kapcsolatai Mikszáthnak. Ennek illusztrálására közöljük Mikszáth előszavát a szerb nyelven megjelent elbeszéléskötetéhez:

„Minden író ahhoz a fajtához tartozik, melynek nyelvét használja. Más irodalom számára idegen. Amely íróra ez nem vonatkozik, az nem jó író, azt nem érdemes olvasni.

S mégis örül minden író, ha alkotása valamilyen idegen nyelven lát napvilágot. Ez a mi hiúságunk.

Hát nekem is örömet okoz ez a könyv, mely, íme, a becsületes szerbek zengő nyelvén látott napvilágot. Mintha e könyvvel a lelkem is elindult volna lenge szárnyakon egy rövid kis útra a szerb tájakra, a Száva innenső és túlsó partjára.

Számomra csak a nyelv ismeretlen, magukat a szerbeket jól ismerem. Van közöttük sok barátom, szép számú rokonságom és sok-sok földim. Őket is gyakran szerepeltetem írásaiban. S nyugodtan állíthatom, hogy mindnyájukat mint becsületes, értékes és jó embereket ábrázoltam, az asszonyok pompás szépségek, a férfiak hősiességek, elszántak és bátor szívűek.

A fordító szép számmal találhatott volna irodalmunkban e műveknél jobb alkotásokat, de az én írásaim nem találhatnának jobb fordítót, aki elbeszéléseim tartalmát és formáját jobban és lelkiismeretesebben adná vissza, s aki jobban igyekezett volna, hogy magának a mesének a ritmusát is átültesse egyszerű szerb népi nyelvre.

Menj tehát utadra, kis könyvem! Nem vagy hivatva, hogy izgalmat hagyj magad után, sem hogy világosságot terjessz magad előtt. Hiszen alig van más jogod, mint hogy vendégeskedj a szerb szépirodalomban, s ha csak jelentéktelen szűzalékát is viszonzod annak az élvezetnek, melyet a szerb népköltészet nyújtott nekünk, ez teljesen elegendő lesz részedről és számodra is.

A politika átkozott vén boszorkány, ki minket könnyen összeveszít. Az irodalom jóindulatú, bájos, lengeszárnyú tündér, a béke angyala, aki arra tanít, hogy szerethetjük egymást.

Két kert terül el egymás mellett, s mindkettő tele van mindenféle jóillatú virággal. Mekkora dőreség lenne a szorgalmas méhecskéktől, ha nem repülnének egyik kertből a másikba, és nem szívnák magukba az illatos mézet... a miénk az önök kertjéből, az önök méhei a miénkből?

Hiszen a kerítést csak az az utálatos, átkozott boszorkány építi, fonja, foltozza.”¹⁸

Az orosz irodalmat szívesen olvasta Mikszáth, hatással is volt rá. Szabó Endre fordításában ismerkedett meg például Lev Tolsztoj Iván Iljics halála című művével, ez annyira leköttötte, hogy egy éjszaka végigolvasta és igen jó véleménnyel volt róla.¹⁹ Diószegi András Turgenyev magyar követői között tartja számon Mikszáthot: „Íróink megkísérlik műveikben a „magyar Bazarovokat” is ábrázolni... Hasonló karakter az egyik korai Mikszáth-elbeszélés, a Sáríka grófnő (1879) fiatal márnöke, aki plebejusi göggel utasítja vissza a kezét felajánló arisztokrata kisasszonyt, s veszi el helyette a nevelőnőt.”²⁰

Oroszországban Mikszáth a múlt század kilencvenes éveiben vált ismertté. Igaz, ez inkább az elbeszélő, mint a regényíró Mikszáth hírneve volt. Főleg a paraszti életből vett elbeszéléseit fordították le. Átültették továbbá Galamb a kalitkában című híres elbeszélését.

„Mikszáth szélesebbkörű ismertsége az 1900-as évek közepén vette kezdetét, amikor is néhány cikk is megjelent róla. A 90-es évekből nem találtunk vele foglalkozó cikkeket, csak kisebb életrajzi jegyzetet az Enciklopedgyicseszki Szlovár harminchetedik kötetében.”²¹

5.

A fentiek, — ha csak részleteket mutatnak is Mikszáth szomszéd népekkel való kapcsolataiból — bizonyítéka annak, hogy egy író mennyire nemcsak az országhatárokon belül él, milyen szoros közvetlen és közvetett szálak fűzik más népekhez, más irodalmakhoz, és milyen feladatok állanak még az összehasonlító irodalomtörténet előtt, hogy ezeket a kapcsolatokat, törvényszerűségeket kifürkészve és reálisan értékelve az irodalmi fejlődés mai és holnapi tendenciái előmozdításának érdekébe állítsa.

J E G Y Z E T E K

1. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből; Szerk.: Hinora Sándor; Bp. 1962. 665. l.; Egri Viktor cikke a „Kulturny Zivot” hetilapban Mikszáth szlovák alakjairól; Ford.: Sziklay László.
2. Sziklay László: A szlovák irodalom története. Bp. 1962. 380. l.
3. Juraj Spitzer: Mikszáth Kálmán és a szlovákok. Irodalmi Szemle 1960. 2. sz. 242—244. l.
4. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből; 663. l. Emo Bohun előszava a Beszterce ostroma 1949. évi szlovák kiadásához; Ford.: Sziklay László.
5. Uo.
6. Király István: Mikszáth Kálmán. Bp. 1960. 56. l.
7. Sziklay László: I. m. 627. l.
8. Szalatnai Rezső: A szlovák irodalom története. Bp. 1964. 159. l.
9. Sziklay László: I. m. 546. l.
10. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből; 659. l.
11. Sas Andor: Mikszáth köztünk él. Irodalmi Szemle. 1960. 2. sz. 246. l.
12. Engel Károly: Mikszáth és a román nép. Korunk 1960. 8. sz. 1003—1007. l.
13. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből; 659. l.
14. Engel Károly: I. m.
15. Luceafaru 1910. 11—12. sz.
16. Engel Károly: I. m.
17. Pálffy Endre: A román irodalom története. Bp. 1961. 299. l.
18. Póth István közleménye: Egy szerb Mikszáth-kötet, az író elszavával. Irodalomtörténeti Közlemények 1960. 3. sz. 387—379. l. — A közlő Mikszáth eredetijét nem találta, ezért saját fordításában jelentette meg az előszót.
19. Szabó Endre: Cigányvilág. Anekdoták nagy írók és művészek életéből. Bp. 1919. 133. l.
20. Tanulmányok a magyar—oroszirodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1961. II. 97. l. Diószegi András: Turgenyev magyar követői.
21. Tanulmányok a magyar—oroszirodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1961. I. 230. l. Ludmilla Sargina: A magyar irodalom fogadtatása Oroszországban az 1870—1900 közötti években.